

Мая Ковач

**КУЛТУРНОТО ИЗМЕРЕНИЕ НА КАРСТОВИТЕ ПЕЩЕРИ
В БЪЛГАРИЯ И СЛОВЕНИЯ: ОТ ИЗОБРАЖЕНИЕТО ДО ТЕКСТА**

Преводач Людмил Димитров

Пещерите като природни забележителности са в центъра на много митове, легенди и художествени изображения през времето, които отразяват богатата култура и историческата значимост на тези места. Настоящата статия се фокусира върху анализа и сравнението между пещерата Магура в България, известна със своите рисунки, и пещерата Постойна в Словения, известна с легендата за змея и човешката риба.

Пещерните рисунки в Магурата и тяхната културна роля

Пещерата Магура, която се намира близо до Белоградчик в Северозападна България, е включена през 1984 г. в списъка на световното наследство на ЮНЕСКО, тъй като се отличава не само с идеални условия на влажност, благоприятни за астматиците и служещи за отлежаване на специални видове вина, но и като едно от най-важните археологически находища в региона и извън него. Стените на пещерата са богато украсени с множество праисторически рисунки, датиращи от периода между 8000 и 1200 г. пр. Хр. Пещерните рисунки съдържат повече от 700 изображения, които показват широка палитра от сцени, включително ловни, ритуални танци, битки и дори календар.

Изображение 1: Слънчев календар

Изображение 2: Пергамент от Магурата, интерпретиран като ловна сцена

Ако вземем предвид конфигурацията на елементите в рисунките, можем основно да разпознаем сцени на танци, лов и чифтосване. На изображение 2 виждаме най-известния и разпознаваем фрагмент от пещерата. Той е съставен от два реда: в първия е танц, а във втория – лов. В тях можем лесно да разпознаем определени фигури: виждаме четирима ловци с типично снаряжение като лък, копие и щит, последвани от животни: човек е придружаван от куче, опитомено животно, което също помага в лова. От отсрещната страна се виждат елен и други диви животни, дори огромни птици, напомнящи на щраус, или същество, което бихме могли да определим като динозавър. Накратко, можем да различим типични характеристики на отделните животински видове

като бозайници, влечуги и птици, но изображенията надхвърлят познатите зооморфни комбинации и съчетават конски тела с лъвски лапи и змийска опашка и други подобни.

Освен визуалното представяне на всекидневието на общностите от бронзовата епоха, рисунките в пещерата Магура носят и дълбока символика, която продължава да е предмет на обсъждания сред археолози, изкуствоведи и антрополози. Изображенията, като танци и ловни сцени, често се свързват с ритуали и вярвания, които са осигурявали духовна връзка със свръхестествени сили. Някои специалисти възприемат тези рисунки като своеобразни предходници на писмеността – символичен език, изразявал колективната памет и знанията на общността. Например сцените, изобразяващи ритуални танци, биха могли да символизират преходни обреди или празненства, свързани със смяната на сезоните.

Особено значение има така нареченият слънчев календар, съставен от редица символи, за които се предполага, че са следвали слънчевия цикъл. Цялостното изображение доказва, че древните общности са имали развити астрономически познания, които са използвали за ориентация в природата и планиране на селскостопанските дейности.

Освен реалистичните изображения на животни и хора, в пещерите се срещат и елементи на фантастични иконографии, комбиниращи елементи от различни видове. Например, съчетанията от тела на коне с лапи на лъвове или змийски опашки могат да се интерпретират като визуализация на митологични същества или духовните пазители на общността. Тези фантастични елементи не само разкриват богатото въображение на авторите, но дават представа и за тяхното възприемане на света, според което природните и свръхестествените сфери са неразделно свързани.

Анализът на материалите и техниките, използвани за създаването на рисунките, показва, че древните художници са използвали естествени пигменти, получени от минерали като охра, хематит и варовикови съединения. С техническото си майсторство и способността за изобразяване на движение, тези творци показват не само художествен талант, но и дълбоко разбиране за природата и средата, в която са живели.

Всичко това показва изключително плодотворното въображение на древния човек, който със своето художествено изразяване е оставил следа, отразявайки не само реалността на своето време, но и измеренията на човешкия ум. Също така рисунките демонстрират сложността на социалната организация, тъй като изобразяват хора в различни дейности и обществени роли. Освен това те не показват само хора и техните занимания, но и множество животински видове, сред които най-често прилепът, също постоянен обитател на пещерата. Тези изображения (заедно с други, като например фосилни останки) предоставят ключова информация за биологичното разнообразие и екологичните условия по онова време. Чрез тези художествени изображения учените могат да получат представа за миналите екосистеми и взаимодействието на човека с природната среда. Съдържанието на рисунките в Магурата не е само художествено, но предлага и поглед към всекидневния живот и духовните практики на народите, обитавали този район през бронзовата епоха. Това е важен доказателствен материал за духовния и религиозен живот на древните общности. Изображенията на ритуали и церемонии отразяват вярата в свръхестествени сили и са били част от обреди, извършвани за постигане на различни цели като плодородие, успешен лов или защита от зли духове. Днес пещерните рисунки на Магурата служат като важен източник за науката, образованието, културата и туризма, привличайки посетители и изследователи от целия свят. Те ни учат за историческото и културното наследство на региона и насърчават уважение и съхранение на тези ценни останки.

Постоянската пещера и хорските представи за нея

Постоянската пещера, една от най-известните туристически атракции в Словения, е прочута със своите впечатляващи карстови образувания, обширни пещерни системи и богатата си история на изследвания. Открити е през 17-ти век, но тя придобива международна слава през 19-ти век, когато започват систематични изследвания и документиране на нейните галерии. Пещерната система, дълга над 24 километра, е дом на множество ендемични животински видове, сред които е известната човешка риба или протей. Това необичайно и рядко същество е опашато земноводно (*Proteus anguinus*) и е единственият европейски гръбначен организъм, адаптиран към пещерна среда. Кожата

му е лишена от пигмент, а очите са закърнели и покрити с кожа, тъй като живее в пълна тъмнина. Вместо зрението, има добре развити други сетива, включително електрорецептори, които му позволяват да усеща промени в магнитното поле. Протеят е с два чифта къси крака, които са разположени на разстояние един от друг, достига дължина до 30 см и е най-голямото пещерно животно в света.

Изображение 3: Човешка риба

Подземният свят сам по себе си е необичаен за човека, източник на неизвестното, мистериозното и непълно изследваното, което възбужда въображението. Особено тези представи се подсилват от специфични елементи като карстови явления или редки животински видове. Сред тях несъмнено е човешката риба, която е рядък вид земноводно, ендемична за карстовите райони, напълно привързана към тъмнината и най-голямото пещерно животно. Заради тези фактори човечеството е развило специфично отношение към подземния свят, белязано със страхопочитание. В този смисъл в митологичната традиция пещерата често се появява като място на контакт с другия свят, където властват тъмни сили и обитават опасни същества.

В словенската култура Постоянската пещера заема специално място, където вместо сравнително малката човешка риба е бил настанен легендарен змей. Легендата, записана за първи път през 19-ти век, разказва за змей, тероризирал местното население, докато хитър пастир не го побеждава с трик с вар. Героя на историята е обикновено селско момче, пастирът Якоб, който научил за тиранията на змея и решил да го унищожи. Умело използвал негасена вар, предизвикваща силна химическа реакция при контакт с вода. Той напълнил мъртво животно с вар и го поставил като примамка за змея. Когато змеят погълнал животното, реакцията между варта и водата в стомаха му предизвикала експлозия, която го унищожила. Тази приказка черпи елементи от действителността и предупреждава за опасностите от някои истински предмети, същества и вещества. Легендата не е просто фолклорно любопитство, а и поучителен материал, който отразява темата за борбата между доброто и злото, като змеят в Постоянската пещера символизира природните сили, които могат да бъдат укротени само с изобретателност, знания и кураж. За местната общност змеят е бил проява на страх и несигурност, а неговата победа – символична победа на човешкия дух над природните заплахи.

Легендата за змея оказва значително влияние върху местната култура и туризма. Постоянската пещера, разположена в Югозападна Словения, е втората по големина пещерна система в страната, от които са проучени 24 километра, 5 от тях са достъпни за посетители, а една част могат да се разгледат с пещерния влак. През 1872 година железопътната линия в пещерата става първата пещерна железница в света. Постоянската пещера е сред най-посещаваните туристически атракции в Словения, а фолклорното наследство допълнително засилва тази традиция. Фолклорният змей и биологичната уникалност на човешката риба в Постоянската пещера са се превърнали в символ на местната идентичност и гордост, което намира израз в различни културни прояви: организирани обиколки, представления и радиопиеси, вдъхновяващи както посетителите, така и местните жители.

Изображение 4: Постойнската пещера

Митове и легенди за карстовите пещери: символика и културно значение

Карстовите пещери през вековете често са били извор на митове и легенди, което доказва тяхната важна роля в колективната памет. Подземният свят, особено в славянската и балканската традиция, символизира връзка с отвъдното, често със задгробния живот, както се случва с древногръцкия герой Орфей, търсейки любимата си Евридика (повече по темата виж: Василев в беседата му от същия маршрут).

Магура и пещерата Постойна са емблематични примери за това как хората са си обяснявали природни явления и са придавали значение на тези мистериозни места. За Магурата не са запазени разкази, но самите рисунки подсказват богат символичен свят. Ловните сцени и танците най-вероятно отразяват ритуали, с които хората са призовавали щастието си или са търсели защита от природните стихии. Особено прилепът, който често се появява в изображенията, в много култури символизира преход между световете – между външното и вътрешното, светлината и тъмнината, живота и смъртта.

От друга страна, Постойнската пещера се гордее с живо предание, като най-известната е легендата за змея. Тази история не е просто фолклорен куриоз, а носи по-широко послание за човешкия сблъсък с неизвестното. Змеят като символ на природните

сили, които могат да бъдат победени само с изобретателност, отразява митологичен архетип. Освен това легендата за змея в Постояна се вписва в диалог с други европейски митове за змейове, като християнските легенди за св. Георги, който побеждава змея, или гръцките митове за Ладон, пазител на златните ябълки. Накратко казано, всички тези истории съдържат сходна символика – змейовете като пазители на скъпоценни блага и като препятствия, които героят трябва да преодолее, за да постигне определена цел. Тези митове учат на качества като смелост, упоритост и най-вече обмисленост и изобретателност, които често са високо ценени, ако един човек ги притежава.

Съвременната роля на тези разкази е още по-обширна, тъй като те носят и прагматичен заряд. Те не само обогатяват културното наследство и идентичността на региона, но също така насърчават туризма и свързват посетителите с по-дълбоките пластове на местната история. Организираните екскурзии и интерпретацията на легендите позволяват на туристите първо да изследват природните феномени, а след това и да разсъждават върху посланията и значението на тези истории в съвременното общество.

Заклучение

Карстовите пещери са изключително природно явление, което привлича и вдъхновява посетители от цял свят. Те често са тясно свързани с местните общности, предлагайки образователни материали и културни уроци. В България в този аспект особено значима е пещерата Магура, където са запазени множество стенописи от бронзовата епоха. Творенията, датиращи от около 8 хиляди години, изобразяват сцени на лов, танци, чифтосване и ритуали, изпълнени с различни животински елементи. В Словения карстовите образувания са плътно разположени, като сред тях несъмнено изпъква Постоянската пещера, където обитава най-голямото пещерно животно – човешката риба. Легендата за змея в Постоянската пещера е не само история, но и важна част от културното и природното наследство на Словения. Тази легенда разкрива множество символични пластове и значения, отразяващи връзката между човека и природата, подчертавайки способността на човека да преодолява трудности с кураж и находчивост.

Цитирана литература:

Arcà 2014: Arcà, Andrea,. Bulgarian rock art: the Magura Cave paintings. TRACCE Online Rock Art Bulletin. Dostopno na: <<http://www.rupestre.net/tracce/?p=8048>>.

Bela: Bela človeška ribica. *Društvo za jamsko biologijo Tular*. Dostopno na: <<https://www.tular.si/index.php/sl/proteus-sl-si>>.

Bogatstvata: Bogatstvata na Severozapad: Peštera Magurata. *Republika B'lgarija Ministerstvo na turizma*. Dostopno na: <<https://www.tourism.government.bg/bg/tourist-destinations/2118/2360>>.

Dimitrov 2018: Dimitrov, Ljudmil. Na kratko o bolgarskih ljudskih. V: *Petelinček Kratkorepec in druge bolgarske ljudske o živalih*. Ur. Ljudmil Dimitrov in Slavica Remškar. Prev. Magdalena Cvetkova idr. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2018.

Postojnska 2024: Postojnska jama. *Slovenska turistična organizacija*. Dostopno na: <<https://www.slovenia.info/sl/destinacije/znamenitosti/postojnska-jama>>.

The Magoura Cave: The Magoura cave with drawings from the bronze age. *Unesco, Tentative lists*. Dostopno na: <<https://whc.unesco.org/en/tentativelists/45/>>.

Wikivir 2008: *Zmaj v Postojnski jami*. Priredila Silvo Fatur in Srečko Šajn. Dostopno na: <https://sl.wikisource.org/wiki/Zmaj_v_Postojnski_jami>.